

УДК 159.922.8

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Нікітіна О.П., к. психол. н.,
доцент кафедри практичної психології
Українська інженерно-педагогічна академія

У статті теоретично проаналізовано особливості професійного становлення фахівця на етапі професійної підготовки. Подано результати емпіричного вивчення сучасних особливостей професійного становлення студента – практичного психолога, що здобуває ступінь бакалавра.

Ключові слова: професійне становлення, професійна підготовка, мотивація професійної діяльності, студент – практичний психолог.

В статье теоретически проанализированы особенности профессионального становления специалиста на этапе профессиональной подготовки. Представлены результаты эмпирического изучения современных особенностей профессионального становления студента – практического психолога, который получает степень бакалавра.

Ключевые слова: профессиональное становление, профессиональная подготовка, мотивация профессиональной деятельности, студент – практический психолог.

Nikitina O.P. MODERN FEATURES OF PROFESSIONAL BECOMING OF THE FUTURE PRACTICAL PSYCHOLOGIST

The features of professional becoming of specialist during professional training are analyzed in the article. The results of an empirical study of modern features of professional becoming of student-practical psychologist who is receiving a bachelor's degree are represented.

Key words: professional becoming, professional training, professional activity motivation, student – practical psychologist.

Постановка проблеми. Однією з найбільш актуальних проблем психологічної науки є проблема професійного становлення спеціаліста. Важливість її вивчення обумовлюється цілою низкою чинників. Перш за все гармонійний розвиток особистості вимагає оптимізації процесу навчання і виховання у ВНЗ. З іншого боку, розвиток психологічної науки, розширення сфери її практичного застосування, нові умови роботи, викликані подіями, що відбуваються сьогодні в Україні, висувають нові, підвищені вимоги до сучасного спеціаліста – практичного психолога. Означене вимагає перегляду парадигми навчання у ВНЗ студентів – практичних психологів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інтерес до проблеми професійного становлення проявляло багато дослідників, зокрема Е.Ф. Зеєр, Є.О. Клімов, А.К. Маркова, Ю.П. Поваренков. Вони у своїх вивченнях по-різному осмислювали поняття «професійне становлення» та зіставляли його з такими поняттями, як «професійна підготовка», «професійна готовність», «професійний розвиток», «професійне формування», «професійна майстерність», «професійна спрямованість», «професійне самовизначення», «професійна придатність», «професіоналізація», «самореалізація в професії», «входження в професію».

Одне з найбільш поширених визначень професійного становлення – розвиток особистості в процесі вибору професії, професійної освіти, підготовки і виконання професійної діяльності [7].

Серед провідних його критеріїв вчені визначають професійну продуктивність, професійну ідентичність і професійну зрілість. При цьому, згідно з Ю.П. Поваренковим [5], рівень професійної продуктивності залежить насамперед від розвитку професійної обдарованості і професійного досвіду, рівень професійної ідентичності визначається підструктурами професійних мотивів і характерологічних якостей особистості, а рівень професійної зрілості найтісніше пов'язаний з підструктурами професійної самосвідомості.

Вивчаючи проблеми професійного становлення, дослідники приділяють пильну увагу питанню його періодизації [4]. Це дає змогу зафіксувати професіоналізацію як цілісний, безперервний процес, який охоплює значну частину життєвого шляху особистості.

Спробуємо осмислити особливості періоду, що відповідає межах студентського віку. Перш за все зазначимо думку Е.Ф. Зеєра [2] про те, що перехід від однієї стадії професійного становлення до іншої означає зміну соціальної ситуації розвитку,

зміну змісту провідної діяльності, освоєння або присвоєння нової соціальної ролі, професійної поведінки і, звісно, перебудову особистості.

Так, М.С. Пряжников та О.Ю. Пряжнікова, осмислюючи основні етапи розвитку суб'єкта праці, розширюють розуміння О.М. Леонтьєва, який визначав два народження особистості у дошкільному віці, коли вибудовується перша ієрархія мотивів і з'являється здатність від чогось відмовлятися, та підлітковому віці, коли молода людина по-новому усвідомлює свої мотиви та починає керувати власною поведінкою. Ці автори книги «Психологія праці та людської гідності» зазначають наявність третього народження особистості: «Саме у професійній діяльності, коли, вже подорослівши, людина максимально реалізує свій потенціал, що розвивається, корисно поміркувати про те, заради чого людина не лише працює, але й загалом живе, як, власне, професійна діяльність дає їй змогу втілювати все найкраще, що у неї є, в інших людях» [6, с. 108].

Отже, найважливішим критерієм усвідомлення і продуктивності професійного становлення є здатність знаходити особистісний сенс у професійній праці, самостійно проектувати власне професійне життя. Ці якості активно формуються саме за роки студентського навчання.

Згідно з періодизацією Д.С'юпера студентський вік потрапляє у межі так званої стадії дослідження (15–24 років). Характерним для цієї стадії є спроба молодої людини випробувати себе в різних ролях при орієнтації на свої реальні професійні можливості у межах трьох фаз: експерименту, переходу і формування.

Є.О. Клімов у межах етапу власне професійного розвитку визначає ряд стадій, п'ята з яких відповідає межах юнацького (студентського) віку: 15–18 (16–23) років. Її результатом є формування професійної готовності.

Вчені підкреслюють, що сам процес професійного становлення має гетерохронний характер, тому визначаються різні стратегії психологічного сприяння професійній освіті [2]. Так, першокурсникам необхідно допомогти адаптуватися до умов навчання у ВНЗ, а випускникам – надати фінішну діагностику професійних здібностей, допомогти у віднаходженні професійного поля для реалізації себе, підтримати у віднаходженні сенсу майбутньої життєдіяльності тощо.

Особливості професійного становлення майбутніх психологів освіти через висвітлення мотивації учіння як чинника розвит-

ку їх професійної Я-концепції висвітлені у дослідженні О.М. Білецького [1]. В роботі зазначено, що загальна динаміка становлення у студентів-психологів впродовж їх навчання у ВНЗ характеризується поступовим переходом від ідентифікацій з успішними професіоналами, незалежно від сфери професійної реалізації, до ідентифікацій із особистістю професіонала у сфері психології (викладачів або видатних психологів); зростанням усвідомленості своєї приналежності до певної професійної спільноти і рівня актуалізованості у свідомості професійної ідентичності; зростанням насиченості Я-образу професіонала комунікативними та морально-етичними професійно-важливими якостями; зростанням ціннісно-сміслової визначеності Я-образу професіонала; підвищенням загального рівня аутосимпатії, самоактуалізації, автономності, саморозуміння тощо.

Також у роботі визначається, що другий та четвертий курси в межах професійної підготовки психологів у педагогічному університеті є кризовими. У студентів другого курсу спостерігається втрата інтересу до навчання, оскільки первісний етап адаптації минув і перед студентом вперше постає усвідомлення необхідності вивчення значної кількості дисциплін, які спрямовані на надання теоретичної фундаментальної підготовки. У студентів четвертого курсу криза апробації (перша «доросла» практика – літня педагогічна практика) накладається на кризу фахової готовності (особливо для тих студентів, які не планують подальше отримання освіти).

Незважаючи на велику кількість досліджень проблем професійного становлення фахівця, наш літературний огляд показав, що можна виділити лише поодинокі роботи, присвячені вивченню професійного становлення майбутніх практичних психологів ([3]).

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в тому, щоб емпірично визначити сучасні особливості професійного становлення студента – практичного психолога, що здобуває ступінь бакалавра.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричну вибірку дослідження склали 27 студентів денної форми навчання, що здобувають ступінь бакалавра за напрямом підготовки «Практична психологія» в Українській інженерно-педагогічній академії (м. Харків) (9 юнаків та 18 дівчат; середній вік складає 20 років).

Для діагностики особливостей професійного становлення студентів – практичних психологів була розроблена і використана

відповідна анкета (автори: І.М. Соколова, О.П. Нікітіна, 2015 р.) та методика К. Замфір в модифікації А.О. Реана «Мотивація професійної діяльності».

Проведене анкетування надало змогу визначити, що студенти обрали саме таку професійну галузь, бо вона, як міркують студенти, дає знання, які можуть бути застосовані у повсякденному житті і стосуються можливості пізнання себе та інших: дістання розуміння сутності людини, в тому числі можливість пізнати закономірність поведінки оточуючих людей і легко знаходити з ними спільну мову та, більше того, впливати на поведінку інших людей і власну поведінку, прогнозуючи майбутні події, спираючись на отриманні знання (22% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Водночас студенти зазначають, що професія «практичний психолог» дає можливість допомагати людям, у тому числі працювати з дітьми, отже, є соціально значущою (21% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Більше того, вона передбачає «прижиттєвий процес навчання», і дає можливість самореалізації, передбачає можливості для саморозвитку, самовдосконалення, в тому числі оптимізацію самоствавлення, розвиток навичок рефлексії, реалізації свого творчого потенціалу, втілення власних розробок (20% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Психологічні знання викликають інтерес, бо діяльність психолога, на думку студентів, є унікальною діяльністю, що не має аналогів, надає перспективи та широке «поле» для роботи, дає можливість побудувати

кар'єру, постаючи різноплановою за змістом та такою, що передбачає динамічний, а не статичний процес роботи (19% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

У 12% від загальної кількості наданих респондентами відповідей вказано, що студентам подобається те, що майбутня робота передбачає спілкування з людьми, а не роботу з технікою.

Також такий напрям професійної підготовки, на думку студентів, дає можливість допомагати собі у вирішенні складних та особистісних проблем, а під час професійного навчання ця професія дає можливість взаємодіяти з цікавими особистостями (6% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

У майбутньому студенти переважно бачать себе практичними психологами з власною практикою або організаційними психологами, або шкільними психологами (у закладах інтернатного типу) (всі позиції по 17% кожна від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Водночас студенти осмислюють привабливість роботи з дітьми у дошкільних навчальних закладах та центрах дитячого розвитку (13% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Ряд студентів бачить себе у якості HR-менеджерів у IT-компаніях (10% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Також майбутні психологи визначають інтерес до роботи у галузі сімейної психології у відповідних центрах (7% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

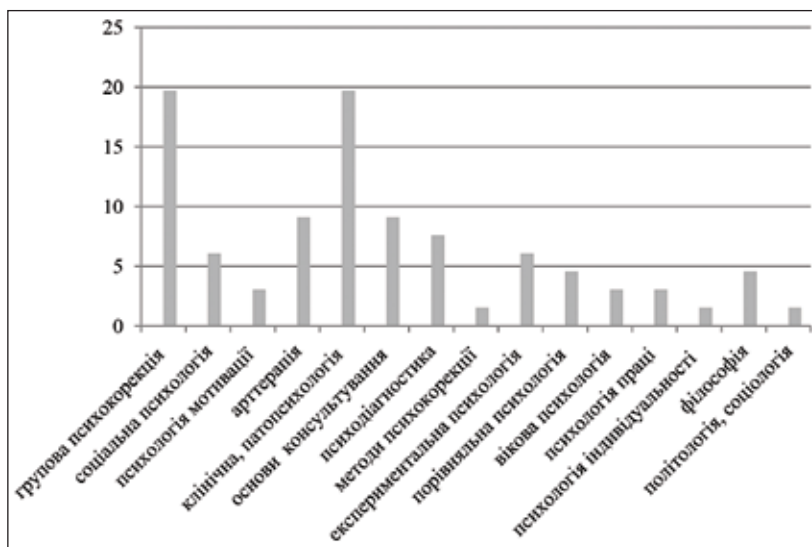

Рис. 1. Дисципліни, що подобаються майбутнім-практичним психологам (у відсотковому значенні від загальної кількості наданих відповідей)

Серед можливих сфер майбутньої роботи виокремлюються також рекламна, військова, спортивна, педагогічна, наукова, клінічна (19% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Студенти зазначають, що їх захоплюють (особливо практичні заняття) з ряду загальних та професійних дисциплін (див. рис.1).

Студенти відзначають, що їм подобаються / їх цікавлять такі напрями психотерапії, як когнітивно-біхевіоріальна (42% від загальної кількості наданих респондентами відповідей, особливо тих студентів, які у майбутньому хочуть працювати HR-менеджерами); клієнт-центрована (21% від загальної

кількості наданих респондентами відповідей); гештальт-терапія (30% від загальної кількості наданих респондентами відповідей); психоаналіз (7% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Серед видів психотерапії студентами найчастіше визначається арт-терапія (особливо в тих студентів, які у майбутньому хочуть працювати з дітьми і сім'ями; 51% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Найбільші труднощі у майбутніх практичних психологів викликають вивчення вищої математики та теорії ймовірності (61% від загальної кількості наданих респондентами відповідей). Підкреслимо, що більшість студентів зазначає, що пішли навчатися саме за таким фахом, бо вважали, що в програмі підготовки відсутні точні науки.

Майбутні практичні психологи бачать професіонала-викладача таким, що любить свій предмет та на високому рівні орієнтується в ньому (13% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), має риси толерантності (9% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), демократичності у взаємодії зі студентами (11% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), може донести інформацію до аудиторії та зацікавити її (11% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), є досвідченим психологом і може надати практичні застосування тем курсу, що викладає (11% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), справедливо, об'єктивно всіх оцінює, не має улюбленців (10% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Ряд студентів підкреслює в ідеальному викладачі вміння направляти студентів на розмірковування, а не на заучування (9% від загальної кількості наданих респондентами відповідей). Серед інших характеристик ідеального викладача психології майбутні практичні психологи виділяють розвинені ораторські здібності (9% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), загальну ерудованість (7% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), стриманість, організованість, вимогливість (6% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), впевненість у собі, оптимізм, креативність, приємний зовнішній вигляд (4% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Серед рис ідеального практичного психолога студенти підкреслюють толерантність та тактовність (10% від загальної кількості наданих респондентами відповідей),

емпатію (10% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), комунікабельність (8% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), загальну ерудованість (8% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), пунктуальність та організованість (8% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), вміння слухати (7% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), відкритість до взаємодії (6% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), стриманість своїх емоцій (6% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), високий рівень професіоналізму (6% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), цілеспрямованість, креативність, почуття гумору, відповідальність (4% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), щирість (4% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Серед інших характеристик майбутні практичні психологи також визначають: відповідну зовнішність (12% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), у тому числі приємний голос (2% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), впевненість у собі (3% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), зануреність у свою роботу (2% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), прагнення до самореалізації, розвитку (2% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), високий рівень вмінь рефлексії (2% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Відповідаючи на питання «Від чого буде залежати успішність навчання у магістратурі?», студенти вказали таке: від мене, моїх рис (наприклад, наполегливість) (56% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), від якості викладання (18% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), матеріалу (5% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), якостей та ставлення викладача (8% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), від впевненості в отриманні бажаного місця роботи (13% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), від змісту навчальної програми (5% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Найбільше занепокоєння у майбутніх практичних психологів викликають не програми у знанні психодіагностики (17% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), а можливості нанести шкоду клієнту, оскільки студенти за собою ви-

значають дещо недостатні знання вікових особливостей особистості та досконалого володіння корекційними методами, що можуть застосовуватись для різних вікових категорій при різних психічних станах (43% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), дещо недостатні знання з окремих розділів психології (7% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), відсутність автоматизації навичок практичної комунікації з клієнтами, що будується на відсутності (поки що) тривалого досвіду роботи (32 % від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Водночас окремі студенти зазначають відсутність гарного розвитку вмінь виступати на публіці (менше 1% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

У магістратурі студенти хотіли б поглибити свої знання з інновацій у практичній та прикладній психології (26% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), конфліктології (19% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), методології психології (11% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), психології сексуальності (11% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), методики викладання психології (8% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), методів математичної статистики (7% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), основ розвитку (7% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), сімейної психології (7% від загальної кількості наданих респондентами відповідей), основ з побудови кар'єри (4% від загальної кількості наданих респондентами відповідей).

Результати діагностики за методикою К. Замфір в модифікації А.О. Реана «Мотивація професійної діяльності» представлені на рис. 2.

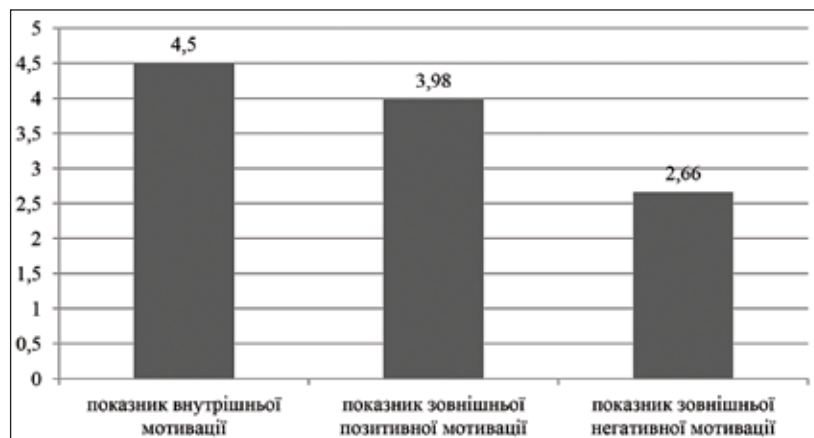

Рис.2. Мотиваційний комплекс особистості майбутнього практичного психолога (за середніми значеннями показників мотивації)

Як видно з рис. 2., у студентів – практичних психологів переважає внутрішня мотивація навчання, в меншій мірі виражена зовнішня позитивна, а на останньому місці знаходиться зовнішня негативна мотивація. Таким чином, $ВМ > ЗПМ > ЗНМ$, що говорить про найкращий мотиваційний комплекс. Тобто студентами рухають перш за все внутрішні, а не зовнішні мотиви. Цей висновок підтверджує наявність у студентів орієнтації на власні ресурси, виявлену та описану нами вище (див. відповіді на питання «Від чого буде залежати успішність навчання у магістратурі?»).

Висновки з проведеного дослідження. Результати здійсненого дослідження дають змогу підсумувати, що найважливішим критерієм усвідомлення і продуктивності професійного становлення є здатність знаходити особистісний сенс у професійній праці та самостійно проектувати власне професійне життя. Означені якості активно формуються саме за роки студентського навчання, яке визначається вченими як період професійної підготовки. Водночас недостатньо вивченим залишається питання про сучасні особливості процесу професійного становлення фахівця – майбутнього практичного психолога на етапі здобуття ступеня бакалавра. Для діагностики таких особливостей була розроблена відповідна анкета та використана методика К. Замфір в модифікації А.О. Реана «Мотивація професійної діяльності», які надали змогу визначити, що: 1) вибір професії обумовлений зацікавленістю молоді у власних особливостях та власному розвитку, в ефективній комунікації з іншими людьми, у тому числі реалізації альтруїстичної мотивації (надання допомоги іншим людям), у можливості побудувати кар'єру та виконувати роботу, що відрізняється динамічністю, креативністю тощо; 2) у майбутньому студенти бачать себе практичними психологами з власною практикою, організаційними психологами, психологами у школах, дитячих садочках, центрах дитячого розвитку, сімейних центрах, а також HR-менеджерами у ІТ-компаніях, психологами у рекламній, військовій, спортивній, педагогічній, науковій та клінічній сферах; 3) найбільше у професійному навчанні майбутнім практичним психологам подобається вивчення групової психокорекції, клінічної та патопсихології, основ консультування та арт-терапії, соціальної психології та психодіагностики,

а найменше – вивчення вищої математики та теорії ймовірності; 4) майбутні практичні психологи цікавляться такими напрямками психотерапії, які, на їх думку, найбільше підходять до їх майбутнього професійного поля; 5) студенти бачать професіонала – викладача психології таким, що любить свій предмет та на високому рівні орієнтується в ньому, має риси толерантності та демократичності, є досвідченим психологом і може надати практичні застосування питань курсу та справедливо і об'єктивно всім оцінює, не маючи улюбленців; а ідеального практичного психолога – як толерантну, тактовну, емпатійну, комунікабельну особистість, яка є загально ерудованою, організованою та має відповідну зовнішність, що викликає прихильність до себе, викликає довіру; 6) у професійному навчанні студентами рухають перш за все внутрішні, а не зовнішні мотиви, а мотиваційний профіль є оптимальним; 7) найбільше занепокоєння у майбутній професії викликає в студентів можливість нанести шкоду клієнту через недосконалі знання, вміння та навички володіння корекційними методами; 8) в магістратурі майбутні практичні психологи прагнуть поглибити свої знання з інновацій у практичній та прикладній психології, конфліктології, методології психології тощо.

Таким чином, дослідження показало «студентський погляд» на позитивні моменти процесу професійного навчання за напрямом «практична психологія» на етапі здобуття ступеня бакалавра та ті аспекти, які можуть бути покращені шляхом перегляду навчальних планів чи окремих робочих програм з професійних курсів, практик тощо. Для викладачів отримані дані можуть бути корисними як стимул до оптимізації стилю викладання матеріалу, навіть до рівня прикладів на лекційному занятті. В той же час прогалини у знаннях, на які вказали

студенти, можуть бути ліквідовані на етапі інтенсивного навчання у магістратурі, написанні магістерської роботи та, відповідно, проходження практики.

Перспективу нашого дослідження складає вивчення сучасних особливостей процесу професійного становлення фахівця – майбутнього практичного психолога на етапі здобуття ступеня магістра.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білецький О.М. Мотивація учіння як чинник розвитку професійної Я-концепції майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О.М. Білецький. – Харків, 2013. – 20 с.
2. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Э.Ф. Зеер. – М. : Академия, 2006. – 240 с.
3. Книш А.С. Формування особистісної готовності майбутніх психологів-тренерів до професійної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / А.С.Книш. – Харків, 2014. – 20 с.
4. Поварёнков Ю.П. Периодизация профессионального становления личности: анализ отечественных и зарубежных подходов / Ю.П. Поварёнков // Ярославский педагогический вестник. – 2014. – № 3. – Т. II (Психолого-педагогические науки). – С. 200–205.
5. Поварёнков Ю.П. Положения системогенетической концепции профессионального становления и реализации субъекта труда. Часть 2 / Ю.П. Поварёнков // Человек. Сообщество. Управление. – 2011. – № 1. – С. 84–98.
6. Пряжников Н.С. Психология труда и человеческого достоинства : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Н.С. Пряжников, Е.Ю. Пряжникова. – 2-е изд., стер. – М. : Академия, 2004. – 480 с.
7. Психология профессионального образования: конспект лекций / [Н.В. Гафурова, В.И. Лях, Е.В. Феськова и др.]. – Красноярск : ИПК СФУ, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://files.lib.sfu-kras.ru/ebibl/umkd/1834/u_lecture.pdf.